

Jiří Jelínek (ed.)

leges
LS

O novém trestním zákoníku

Sborník příspěvků z mezinárodní konference
Olomoucké právnické dny, květen 2009
trestněprávní sekce

trestní Zákoník

teoretik

ČESKO-SLOVENSKÁ REFLEXE

Komparácia vybraných ustanovení zákona č. 40/2009 Sb. s Trestným zákonom č. 300/2005 Z. z.	131
Doc. JUDr. Darina Mašľanyová, CSc. JUDr. Andrej Zachar	
K aktuálnym problémom slovenského trestného súdництва.....	138
Prof. JUDr. Jaroslav Ivor, CSc.	
Porovnávacía analýza systémov súdництва nad mládežou	143
JUDr. Miroslava Vráblová	
K niektorým novým prvkom v trestnom súdnictve v anglosaskom a európskom priestore.....	155
JUDr. Ing. Adrián Jalč, Ph.D.	
Harmonizácia niektorých procesných práv obvineného v trestnom konaní v rámci Európskej únie.	166
Prof. JUDr. Ivan Šimovček, CSc.	

ŠIRŠÍ TRESTNĚPŘÁVNÍ SOUVISLOSTI

Aplikácia zásady <i>ne bis in idem</i> v Európskej únii.....	175
doc. JUDr. Jozef Záhora, Ph.D.	
Trest odnětí svobody a jeho vliv na recidivu.....	183
JUDr. Andrea Vejberová	
K problematice zahlázení odsouzení	190
JUDr. Marie Vanduchová, CSc.	
A advokát predsa nesmie byť agentom! – rozsudok Najvyššieho súdu SR a jeho potencionálny vplyv na stav a vývoj súdництва v SR	201
JUDr. Eduard Burda, Ph.D. Mgr. Petronela Luprichová	
Metodika identifikácie osôb pomocou videozáznamov pomocou metod analýzy pohybu pre kriminalistické účely	211
Prof. JUDr. Ing. Viktor Porada, DrSc. Prof. Ing. Dušan Šimšík, CSc. Ing. Jaroslav Majerník, CSc. Ing. Alena Galajdová Ing. Zlatica Dolná	

části poukazuje
svého příspěvku
práva a Evrop-

Doc. Záhora refers
and is painting
European Court of

Trest odnětí svobody a jeho vliv na recidivu

JUDr. Andrea Vejberová
Právnická fakulta University Karlovy v Praze
Advokátní kancelář Hartmann, Jelínek, Fráňa a partneři

Klíčová slova: *nepodmíněný trest odnětí svobody, recidiva, statistika Vězeňské služby, priznizace, alternativní tresty, domácí vězení, penitenciární péče, pachatel, vězeňská kultura*

Key words: *imprisonment, recidivism, statistics of prison guard service, alternative punishments, home arrest, penal care, offender, prison culture*

Úvod

Nepodmíněný trest odnětí svobody má nejen v českých poměrech dlouholetou tradici, je veřejností akceptován a je pro ni srozumitelný a v justiční praxi je zaběhnutý. Má pevné zakotvení v právním vědomí veřejnosti i v kulturní historii společnosti. Po dlouhou dobu představuje trest odnětí svobody páteř systému trestů. Všechny další druhy trestů byly a stále ještě jsou na něj určitým způsobem napojeny a od něho odvozeny. Většinu jiných trestů, selhával-li jejich výkon, bylo možno v něj přeměnit. Nepodmíněný trest plní relativně spolehlivě alespoň některé z funkcí, jež bývají od trestních sankcí očekávány. Funkci punitivní a sociálně ochrannou tím, že do značné míry zneškodňuje pachatele, když ho na určitou dobu či ve výjimečných případech natrvalo izoluje od společnosti. Splňuje jistě i funkci generální a individuální trestněprávní prevence. Hůře již však zajišťuje restituci spáchané škody, přestože oběti trestného činu jistě poskytuje určitou morální satisfakci. Převýchovná funkce, ačkoliv její význam byl v průběhu vývoje posunut na čelné místo, nepřinesla žádné přesvědčivé výsledky.¹

Trest odnětí svobody je již dlouhodobě podrobován kritice. Je poukazováno na jeho neefektivnost, a to nejen z pohledu nápravy pachatele, ale též z hlediska vysokých finančních nákladů výkonu trestu odnětí svobody. Někteří zahraniční odborníci hovoří dokonce o tzv. krizi trestu odnětí svobody. Trest odnětí svobody však nelze zavrhnout, neboť ve společnosti se vždy budou vyskytovat pachatelé dopouštějící se závažné trestné činnosti, před nimiž je třeba chránit společnost a zabránit jim v páčení další trestné činnosti.

¹ Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Vybrané problémy sankční politiky: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP, 2005, s. 17, < <http://www.ok.cz/iksp/docs/317.pdf> >

Širší trestněprávní souvislosti

Řeč čísel

Rok	1999	2000	2001	2002
Odsouzených	16 126	15 571	14 737	12 829
Předchozí odsouzení	12 878	12 810	12 224	10 679
Podíl předchozích odsouzení	79,9	82,3	83,0	83,2
Podíl předchozích VTOS* v %	60,8	60,0	60,5	61,1

Rok	2003	2004	2005
Odsouzených	13 868	15 074	16 077
Předchozí odsouzení	11 918	13 060	14 002
Podíl předchozích odsouzení	85,9	86,6	87,1
Podíl předchozích VTOS v %	61,1	60,8	61,2

	Stav k 31. 12. 2004				Stav k 31. 12. 2005			
	Muži	Ženy	Celkem	%	Muži	Ženy	Celkem	%
nebyl odsouzen	1 844	170	2 014	13,36	1 877	198	2 075	12,91
1 x odsouzen bez VTOS	1 213	98	1 311	8,70	1 152	96	1 248	7,76
2 x odsouzen bez VTOS	981	40	1 021	6,77	1 060	51	1 111	6,91
3 x odsouzen bez VTOS	1 466	95	1 561	10,36	1 679	123	1 802	11,21
byl ve VTOS 1x	2 563	97	2 660	17,65	2 795	120	2 915	18,13
byl ve VTOS 2x	1 872	47	1 919	12,73	2 021	41	2 062	12,83
byl ve VTOS 3x	1 386	36	1 422	9,43	1 465	48	1 513	9,41
byl ve VTOS 4x	901	15	916	6,08	1 022	19	1 041	6,47
byl ve VTOS 5x	617	18	635	4,21	612	18	630	3,92
byl ve VTOS více než 5x	1 594	21	1 615	10,71	1 653	27	1 680	10,45
Celkem	14 437	637	15 074	100,00	15 336	741	16 077	100,00

* VTOS – výkon trestu odnětí svobody

Zajímavé údaje, kde se ukazuje nárůst podílu odsouzených ve výkonu trestu, kteří již byli pravomocně odsouzeni, poskytuje Statistika Vězeňské služby². Tento nárůst je způsoben zejména odsouzenými, kterým nebyl uložen trest odnětí svobody. Ukazuje

² Statistická ročenka VS ČR za rok 2005 <http://www.vscr.cz/clanky?el_id=25>

Trest odnětí svobody a jeho vliv na recidivu

se tedy, že tresty nespojené s odnětím svobody nejsou u určité skupiny odsouzených dostatečně efektivní a tento trend se rok od roku, sic nepatrně, zvyšuje.

Poměrně vysoké procento je však zaznamenáno též u odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody více než pětikrát. Lze dovést, že tato skupina odsouzených již vykazuje tak vysokou známku narušení, co se jejich postoje k páčání trestné činnosti týče, že ani hrozba trestu odnětí svobody není dostatečná k tomu, aby je od kriminálního chování odradila. Dala by se označit jako skupina „nenapravitelných“ recidivistů a pachatele náležející do této skupiny by bylo třeba pozorněji sledovat po jejich propuštění na svobodu, neboť riziko jejich další trestné činnosti je více než vysoké.

Nejvyšší počet navrátivších se pachatelů však pozorujeme u skupiny odsouzených, kteří byli ve výkonu trestu odnětí svobody jedenkrát. Právě na tuto skupinu odsouzených by měla být zaměřena pozornost příslušných orgánů, neboť tito obecně ještě nevykazují takový stupeň narušení, který by znemožňoval jejich nápravu. I přes tento nepopiratelný fakt se však tito odsouzení opět uchylují k trestné činnosti. Otázkou zůstává, je-li vhodné tento trend akceptovat a nevyvíjet žádnou snahu k tomu, aby se recidiva prvotrestaných minimalizovala, jak se tomu mnohdy děje dosud.

Odpověď na výše položenou otázku lze spatřovat v neúčinnosti samotného trestu odnětí svobody či spíše jeho polovičatém uchopení, neboť pouhá izolace pachatele od společnosti v mnoha případech k nápravě nepostačuje. Toto je však ještě pozůstatkem totalitního uchopení trestní politiky a vězeňství, kdy byla trestní represe (a zejména trest odnětí svobody) považována za nejúčinnější prostředek k potlačování společensky nežádoucích jevů. V oblasti zacházení s odsouzenými převládala schematicnost, nadměrná organizovanost a naprostá izolace od vnějšího prostředí i od společnosti. Novotný³ v této souvislosti hovoří o potřebě jakési demilitarizace vězeňství. Základním východiskem při formování vězeňského systému musí být myšlenka, že jeho cílem je vychovávat zdraví a ochránit důstojnost vězňů a v míře dané délkou trestu rozvíjet jejich smysl pro odpovědnost a vybavit je schopnostmi, které jim pomohou při reintegraci do společnosti, vést život respektující zákonost a získávat obživu po propuštění.⁴

Defekty pachatelovy osobnosti lze stěží ve většině případů trvale negovat pouhým represivním působením. Často by mohly být překonány pouze rozvojem pozitivních prvků pachatelovy osobnosti a jeho sociálně užitečných svazků, posilováním jeho pozitivních vlastností, zvyků, návyků, usměrňováním či podporou jeho zájmů apod. Pachatele není možno chápat jen jako objekt výchovného zacházení, ale nutno docílit jeho výchovné součinnosti. To však není možné bez respektování jeho osobnosti a jeho práv. Pachateli je třeba pro jeho resocializaci do společnosti a pro jeho pozitivní aktivity vytvořit příznivé podmínky.⁵

Navíc s sebou trest odnětí svobody nese řadu negativních vlivů zejména ze strany ostatních spoluvězňů, kterým je vězeň vystaven ve dne v noci, neboť při výkonu trestu odnětí svobody vzniká jakési umělé prostředí a dochází ke koncentraci nejnarušenějších odsouzených. Výkon trestu odnětí svobody přetrvává sice často svazky sociálně škodlivé,

³ Novotný, O., Dolenský, A., Jelinek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 314–315.

⁴ Evropská vězeňská pravidla, Rada Evropy, 1973, ve znění z roku 1987, čl. 3.

⁵ Novotný, O., Dolenský, A., Jelinek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné – I. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 272.

ale někdy narušuje i svazky sociálně užitečné, přispívá k rodinným rozvratům a rozvodům. Může u vězňů přispět i k ostlosti, citové chladnosti, pocitům méněcennosti, pokrytectví, oslabení vůle, apatii a může být spojen i s dalšími negativními vlivy.⁶ Je proto třeba mít na paměti, že penitenciární zacházení musí jednak zabránit další trestné činnosti, jednak vytvořit příznivé podmínky pro řádný život odsouzených po jejich propuštění, a to zejména výchovným působením na odsouzené prostřednictvím nejhrůznějších aktivit v průběhu výkonu trestu.⁷

Prizonizace

To vše je úzce spjato s prizonizací⁸, jak bývá psychology nazývána adaptace jedince na život ve vězení. Tato má dvě důležité složky, a to institucionalizaci a ideologizaci. První jmenovaná složka prizonizace – institucionalizace – označuje skutečnost, že se člověk adaptuje na vysoce organizovaný způsob života ve vězení spojený se ztrátou samostatnosti a iniciativy. Z toho vyplývá změna jeho postojů, vzorců chování i obranných mechanismů. Adaptace vede ke ztrátě aktivity, až k apatii, ke zúžení zájmových aktivit, k úpadku většiny osobností. Osobnost dlouhodobě nebo opakovaně trestaného v mnoha složkách degraduje. Jedinec se odnaučí rozhodovat a bude i po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody závislý na rozhodování jiných nebo na náhodných impulzech. Ztratí schopnost plánovat a volit realistické alternativy své budoucnosti.

Druhá z výše jmenovaných složek – ideologizace – znamená přijetí norem a pravidel vězeňského prostředí. Mnohdy nejde jen o formální přizpůsobení, ale o přijetí jiného hodnotového systému, o ztotožnění se s minoritní skupinou. Vymezení hranic vlastní skupiny je zde jednoduché, neboť mezi vězni a vězeňským personálem je jednoznačná hranice. Akceptace skupinové identity je pro vězně podporou, a proto ji přijímá, pokud nemá zvláště dobře fungující zázemí nebo silné vnitřní přesvědčení. Adaptace na nové prostředí se projevuje i přijetím specifického žargonu, jenž je jedním ze znaků potvrzujících rozdíly uvedených skupin. Přijetí stylu života ve vězení se u nemalé části odsouzených projevuje v přesvědčení, že odsouzením nic neztratili.

Důležitým problémem je míra pocitu viny a tomu odpovídající pocit oprávněnosti trestu. Značná část trestaných, zejména recidivistů s narušenou osobností, pocitu viny nemá. Jsou přesvědčeni, že za jejich problémy může někdo jiný. Nejsou ochotni akceptovat, že trest je důsledkem jejich činu, že je projevem spravedlnosti (ve smyslu sankce za nerespektování obecně platných norem), a nikoli výrazem zvláště společnosti. Za těchto okolností lze však těžko čekat, že trest bude fungovat jako impulz k nápravě a k odčinění viny. Větší část odsouzených (J. Němec⁹ uvádí 57 % trestaných z jím testované skupiny) není ochotno uznat, že si za svoje uvěznění mohou sami.

Věznové vytvářejí specifickou sociální skupinu, jež má svoji strukturu, hierarchii roli se specifickými statuty, a tím jsou vymezena i pravidla chování a sociální vztahy. Ty-

⁶ Novotný, O.: O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969, s. 141 an.

⁷ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Venduchová, M.: Trestní právo hmotné – 1. Obecná část. 4. vydání, Praha: ASPI, 2003, s. 315.

⁸ Vágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, s. 422 an.

⁹ Němec, J.: Psychopatie a kriminalita. Lidé a zločin, Praha, 1993.

pická je jejich nechovaní odsouzení zafixová tu jako agresivn

Tako nezasah vězňů je ných pro být odsouzení má uvěz

Vězeň je třeba vým pů péči k v se není vracejí z

Postoj

Další z stability společenským odmítav málního je to pr automal na okraj od prad ní péče, v nejtěž

Význ ré se ma feni vhc při prac žeb, věc propušt

¹⁰ Vágner

pická je rigidní a přísně vymezená hierarchie rolí, s nimiž souvisejí práva a povinnosti jejich nositelů. Ve skupině vězňů se lze setkat s různými sociálněpatologickými formami chování jako např. vydírání, příživování, šikana a agrese jakéhokoli druhu. Značná část odsouzených se chovala asociálně již na svobodě a nelze tedy očekávat, že by se u nich zafixované vzorce chování najednou změnily. Většina z odsouzených prožívá výkon trestu jako zátěžovou situaci, v níž se zvyšuje pohotovost k obranným reakcím, obvykle agresivního charakteru.¹⁰

Takové prostředí samozřejmě nesvědčí jakékoli nápravě odsouzených, pokud do něj nezasahuje stát prostřednictvím penitenciární péče. Alespoň minimální regulace života vězňů je tedy naprosto nezbytná, to zejména s pomocí psychologů, vychovatelů a různých programů snažících se proti prizonizaci efektivně bojovat. V době výkonu trestu má být odsouzený připravován pro život na svobodě, učit se sociálně přijatelným vzorcům chování, vytváření vhodných strategií apod. To lze samozřejmě úspěšně činit tam, kde má uvězněný perspektivu propuštění.

Vězeňské prostředí je však jiné, mnohé dovednosti a návyky zde člověk ztratil, a tak je třeba pokračovat v podpoře a vedení i po propuštění. Moje osobní zkušenost s takovým působením ve věznicích je spíše špatná, když osoby odpovědné za penitenciární péči k věci přistupovaly naprosto laxe a bez zájmu, spíše skepticky. I z tohoto důvodu se není možné divit současné neutěšené situaci, kdy se vězni po propuštění ve velkém vrací zpět k trestné činnosti.

Postoj společnosti k odsouzeným

Další z možných odpovědí na výše položenou otázku může být reálná nemožnost adaptability odsouzených na „normální“ prostředí, zapříčiněná jejich odlišným postojem ke společenským hodnotám. Ta ovšem může být způsobena, příp. umocňována též přístupem společnosti jako celku k těmto osobám, který je ve většině případů nevstřícný, ba až odmítavý. Tento postoj pak fakticky znemožňuje znovuzачlenění odsouzeného do normálního života a ten se pod vlivem těchto faktorů opět uchyluje k trestné činnosti, neboť je to pro něj, dá se říci, snadnější cesta než neustálý boj s předsudky. Tato v podstatě automatická difamace je možná též důsledkem totalitního režimu, jenž stavěl odsouzené na okraj společnosti, avšak při hlubším pohledu do historie je tento přístup vlastní lidem od pradávna. Zde je proto velmi podstatná role státu a jím zajišťovaná postpenitenciární péče, která by měla odsouzeným pomoci zejména při obnovování sociálních vazeb v nejtěžší fázi, tj. bezprostředně po propuštění z výkonu trestu.

Významná úloha ve vlastním postpenitenciárním zacházení je též svěřena obcím, které se mají ve spolupráci se zájmovými sdruženími občanů a organizacemi starat o vytváření vhodných podmínek pro resocializaci propuštěných. Jedná se především o pomoc při pracovním umístění a při ubytování, poskytování výchovných a poradenských služeb, věcných a peněžitých dávek, příp. jiných služeb. Je známo, že odsouzení, kteří se po propuštění mají kam vrátit, neboť jejich sociální vazby nebyly výkonem trestu přetrhány,

¹⁰ Vagnerová, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. 1. vydání. Praha: Portál, 1999, s. 424.

se k další trestné činnosti vrací v mnohem menším měřítku než osoby, které toto zázemí nemají.

Reintegrace osob propuštěných z výkonu trestu do společnosti je nejen záležitostí trestního práva, ale i jiných odvětví – zejména souvisejících s poskytováním sociálních služeb.

Alternativní tresty modifikující trest odnětí svobody

Jistým řešením snažícím se reagovat na nedostatky trestu odnětí svobody jsou alternativní tresty modifikující tento trest. Alternativy se snaží o vytváření adekvátnějších podmínek pro to, aby co nejvíce z množiny pachatelů trestných činů bylo rychle povoláno k zodpovědnosti a tato zodpovědnost byla spravedlivě vyvozena, a to tak, aby se pachatel napravil a nerecidivoval, oběti se dostalo náležitého satisfakce a společnosti i jednotlivci byla bezpečně ochrana před zločinem. Jedním z hlavních podnětů zavádění nových alternativ byla přeplněnost věznic a přetíženost orgánů činných v trestním řízení.¹¹ Mezi alternativní tresty lze řadit, kromě u nás již zavedených, dále např. u nás neznámou částečnou detenci (*semi-detention*), která je užívána v Holandsku. Ta spočívá v uvěznění pachatele na část dne, zpravidla na noc nebo tu část dne, kdy nevykonává určenou činnost. V německé úpravě nalezneme tzv. víkendové vězení (*weekend detention*), jež je ukládáno mladistvým pachatelům. Toto opatření umožňuje, aby byl trest odnětí svobody vykonáván pouze o víkendech nebo volném čase mladistvého pachatele.¹²

V České republice dojde od roku 2010 k rozšíření rejstříku alternativ o trest domácího vězení, které doplňuje systém trestů v novém trestním zákoníku (§ 60). Tento trest by měl být ukládán osobám, které je třeba postihnout omezením osobní svobody (nestačí tedy jen podmíněně odsouzení), ale postačuje vzhledem k jejich osobním vlastnostem a rodinným poměrům podstatně menší intenzita zásahu vůči nim.¹³ Jedná se tedy o jakýsi, dle mého mínění rozumný, kompromis mezi těmito dvěma opatřeními, jehož použití má být vždy pečlivě zvažováno vzhledem k povaze a závažnosti činu a poměrům pachatele.

Domnívám se, že trest domácího vězení poskytuje širokou možnost pozitivního působení na pachatele, který není vystaven nebezpečí škodlivých vlivů vězeňského prostředí, nejsou zpřetrhány jeho osobní, rodinné a pracovní vztahy a není vystaven tak vysokému stupni stigmatizace jako osoba, která byla zařazena k výkonu trestu odnětí svobody do některé z věznic.¹⁴ Právě ono jakési konzervování stávajících vazeb s vnějším světem motivuje pachatele k nápravě. Soud dává pachateli najevo, že jeho náprava je možná i touto cestou a je mu tak projeována určitá důvěra, že i bez výkonu trestu

¹¹ Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Vybrané problémy sankční politiky: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativy, Institut zabezpečovací detence. Praha: IKSP, 2005, s. 17. < <http://www.ok.cz/iksp/docs/317.pdf> >

¹² Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 215.

¹³ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2005, s. 243 an.

¹⁴ Vejberová, A.: Tresty v návrhu nového trestního zákona. Právní fórum, příloha Trestní právo 6/2006, s. 78.

odn
soci
Z
kter
něj
vliv
svěd
širší
okol
N
u ně
chat
před
poby
trest
ve vě

Resu
Přísp
cíviv
Věze
věno
jejíž :

Uncc
This j
tion t
persi
is als
new t

¹⁵ Pod
dne
(výj
s in
svět
¹⁶ Nov
ASE

